

ΜΑΡΣΕΛΙΝ
ΛΟΡΙΝΤΑΝ-ΙΒΕΝΣ

ΚΙ ΕΣΥ ΔΕΝ ΞΑΝΑΓΥΡΙΣΕΣ

Μετάφραση
ΑΝΝΑ ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ

GRAND PRIX DE L'HÉROÏNE *MADAME FIGARO*, 2015
ΒΡΑΒΕΙΟ ΑΝΑΓΝΩΣΤΡΙΩΝ ΠΕΡ. *ELLE*, 2015

«Ένα αριστούργημα,
που διαβάζεται με κομμένη
την ανάσα».

L'Express

ΚΙ ΕΣΥ ΔΕΝ ΞΑΝΑΓΥΡΙΣΕΣ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Ντοκουμέντα-Βιογραφίες
Μαρσελίν Λοριντάν-Ιβενς, *Ki esú den xanagúrises*
Marceline Loridan-Ivens, *Et tu n'es pas revenu*

Μετάφραση: Άννα Παπασταύρου
Υπεύθυνος έκδοσης: Κώστας Γιαννόπουλος
Επιμέλεια-Διόρθωση: Αρετή Μπουκάλια
Σελιδοποίηση: Χριστίνα Κωνσταντινίδου
Φιλμ-Μοντάζ: Μαρία Ποινιού-Ρένεση

Copyright® Éditions Grasset & Fasquelle, 2015
Copyright® για την ελληνική γλώσσα, Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ
(Εκδόσεις Πατάκη), 2015

Πρώτη έκδοση στην γαλλική γλώσσα από τις
εκδόσεις Grasset, Παρίσι, 2015
Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα από τις Εκδόσεις Πατάκη,

Αθήνα, Απρίλιος 2017
KET 9967 ΚΕΠ 217/17
ISBN 978-960-16-6936-6

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΡΙΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),
570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΜΑΡΣΕΛΙΝ ΛΟΡΙΝΤΑΝ-ΙΒΕΝΣ

σε συνεργασία με τη Ζυντίτ Περρινιόν

Κι εσύ δεν ξαναγύρισες

Μετάφραση από τα γαλλικά

ANNA ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

ΗΜΟΥΝ ΠΡΟΣΧΑΡΟΣ άνθρωπος, ξέρεις, παρά τα όσα μας συνέβησαν. Πρόσχαρη, με τον τρόπο τον δικό μας, για να εκδικηθούμε τη θλίψη και να γελάμε όπως και να 'χει. Στον κόσμο αρέσει αυτό πάνω μου. Όμως, αλλάζω. Δεν πρόκειται για πικρία, δεν έχω πίκρα μέσα μου. Είναι σαν να μην είμαι πια εδώ. Ακούω το ραδιόφωνο, τις ειδήσεις, ξέρω τι συμβαίνει στον κόσμο και συχνά αυτό με φοβίζει. Δε βρίσκω πια τη θέση μου μέσα σ' αυτόν. Ίσως έχω αποδεχτεί το τέλος ή δεν έχω πια επιθυμίες. Επιβραδύνω.

Τότε σκέφτομαι εσένα. Ξαναβλέπω τις λέξεις που μου έδωσες κρυφά εκεί κάτω, σ' ένα κομματάκι χαρτί, όχι καθαρό, σκισμένο σε μια γωνιά, κάπως μακρόστενο. Βλέπω τον γραφικό σου χαρακτήρα γερτό προς τα δεξιά και τέσσερις-πέντε φράσεις που δεν τις θυμάμαι πια. Είμαι σίγουρη για μία γραμμή, την πρώτη: «Αγαπημένη μου κο-

ρούλα», και για την τελευταία επίσης, με την υπογραφή σου, «Σλόιμε». Ανάμεσα στις δύο, δεν ξέρω. Ψάχνω και δε θυμάμαι. Ψάχνω, μα είναι θαρρείς μια τρύπα, κι εγώ δε θέλω να πέσω μέσα. Τότε ξαναγυρίζω σε άλλες ερωτήσεις: πού βρέθηκαν αυτά, το χαρτί και το μολύβι; Τι είχες υποσχεθεί στον άνθρωπο που είχε μεταφέρει το μήνυμά σου; Μπορεί να φαίνεται ασήμαντο σήμερα, όμως αυτό το χαρτί, διπλωμένο στα τέσσερα, τα βήματα του ανθρώπου από σένα ίσαμ' εμένα, ήταν απόδειξη τότε πως υπήρχαμε ακόμα. Γιατί δεν τα θυμάμαι όλα αυτά; Μου μένει απ' όλα ο Σλόιμε κι η αγαπημένη κορούλα του. Που εκτοπίστηκαν μαζί. Εσύ στο Άουσβιτς, εγώ στο Μπίρκεναου.

Τώρα πια, η Ιστορία τα ενώνει με μια απλή παύλα. Άουσβιτς-Μπίρκεναου. Κάποιοι λένε απλώς Άουσβιτς, το πιο μεγάλο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Τρίτου Ράιχ. Ο χρόνος σβήνει όσα μας χώριζαν, όλα τα παραμορφώνει. Το Άουσβιτς συνόρευε με μια μικρή πόλη, το Μπίρκεναου ήταν στην ύπαιθρο. Έπρεπε να βγεις από τη μεγάλη πύλη με την ομάδα εργασίας σου, για να διακρίνεις το άλλο στρατόπεδο. Οι άντρες του Άουσβιτς κοίταζαν προς το μέρος μας λέγοντας να, εκεί χάθηκαν οι γυναίκες μας, οι αδελφές μας, οι κόρες μας, εκεί θα κατα-

λήξουμε κι εμείς, στους θαλάμους αερίων. Κι εγώ κοίταζα προς το μέρος σου κι αναρωτιόμουν, άραγε αυτό είναι το στρατόπεδο ή η πόλη; Να χάθηκε στους θαλάμους αερίων; Μήπως είναι ακόμα ζωντανός; Ανάμεσά μας υπήρχαν χωράφια, παραπήγματα, παρατηρητήρια, αγκαθωτά συρματοπλέγματα, κρεματόρια, και πάνω απ' όλα αυτά η αβάσταχτη αβεβαιότητα για το τι συνέβαινε στον διπλανό σου. Θαρρούσες πως ήταν χιλιάδες χιλιόμετρα. Μόλις τρία, λένε τα βιβλία.

Δεν ήταν πολλοί οι κρατούμενοι που μπορούσαν να κυκλοφορούν και να συναντιούνται. Εκείνος ήταν ο ηλεκτρολόγος, άλλαζε τις ελάχιστες λάμπες στα σκοτεινά μας μπλοκ. Εμφανίστηκε ένα βράδυ. Μπορεί να ήταν και απόγευμα Κυριακής. Όπως και να 'χει, ήμουν εκεί όταν πέρασε, άκουσα το όνομά μου, Ρόξενμπεργκ! Μπήκε μέσα, ζήτησε τη Μαρσελίν. Εγώ είμαι, του απάντησα. Μου έτεινε το χαρτί, λέγοντάς μου: «Δυο λόγια απ' τον πατέρα σου».

Δεν είχαμε παρά λίγα δευτερόλεπτα, θα μπορούσαν να μας σκοτώσουν γι' αυτή την απλή επικοινωνία. Κι εγώ δεν είχα τίποτα για να σου απαντήσω, ούτε χαρτί, ούτε μολύβι, όλα τα αντικείμενα είχαν χαθεί απ' τη ζωή μας, σχημάτιζαν θεόρατους σωρούς

μες στα υπόστεγα όπου δουλεύαμε, τα αντικείμενα ανήκαν στους νεκρούς, εμείς ήμασταν οι δούλοι, δεν είχαμε παρά μονάχα ένα κουτάλι χωμένο σε μια ραφή, σε μια τσέπη ή σε μια τιράντα, κι ένα σκοινί γύρω από τη μέση, ένα κομμάτι πανί σκισμένο από τα ρούχα μας ή έναν σπάγκο που βρήκαμε καταγής, για να δένουμε πάνω την καραβάνα μας. Τότε έβγαλα το χρυσό νόμισμα που είχα κλέψει στη διαλογή των ρούχων. Το είχα βρει μέσα σ' ένα στρίφωμα, κρυμμένο σαν τον θησαυρό του φτωχού, και το είχα τυλίξει μ' ένα κουρελάκι, δεν ήξερα τι να το κάνω, πού να το κρύψω, ούτε πώς να το ανταλλάξω στη μαύρη αγορά του στρατοπέδου. Το έδωσα στον ηλεκτρολόγο, ήθελα να το δώσει σ' εσένα, φοβόμουν μήπως το κλέψει, όλος ο κόσμος έκλεβε στο στρατόπεδο, στο μπλοκ ακούγαμε διαρκώς κραυγές, «μου κλέψανε το ψωμί μου!», έτσι κι εγώ ψέλλισα, σ' ένα κράμα γίντις και γερμανικών που είχα μάθει στο στρατόπεδο, πως, αν είχε σκοπό να το κρατήσει, τουλάχιστον ας σου έδινε το μισό. Το έλαβες; Δε θα το μάθω ποτέ. Βέβαια, αμέσως μετά διάβασα το σημείωμά σου, το θυμάμαι καλά. Δεν το έδειξα σε κανέναν, αλλά το είπα στους γύρω μου, Είχα γράμμα απ' τον πατέρα μου.

Άλλα λόγια δικά σου με στοίχειωναν τότε. Απο-

κάλυπταν τα πάντα. Τα είχες ξεστομίσει στο Ντρανσύ, δεν ξέραμε ακόμα πού πηγαίναμε. Όπως όλοι οι άλλοι, επαναλαμβάναμε, Πάμε στο Πιτσιπόι, ήταν η λέξη των γίντις που σημαίνει έναν άγνωστο προορισμό και ηχεί γλυκά στ' αυτιά των μικρών παιδιών, τα οποία την επαναλάμβαναν όταν μιλούσαν για τα τρένα που έφευγαν, Πάνε στο Πιτσιπόι, έλεγαν, προφέροντάς το καθαρά για να σιγουρευτούν πως έτσι το έλεγαν κι οι μεγάλοι. Όμως εγώ δεν ήμουν πια παιδί. Ήμουν ολόκληρη κοπέλα, όπως λένε. Μέσα στην κάμαρά μου, στον πύργο μας, είχα αλλάξει τη διακόσμηση, είχα πάψει να ονειρεύομαι, είχα ξεφορτωθεί τα παιχνίδια μου, είχα σχεδιάσει σταυρούς της Λωρραίνης* στον τοίχο κι είχα κολλήσει κάτω από το γαλάζιο γραφείο μου τα πορτρέτα των στρατηγών του Πρώτου Παγκόσμιου πολέμου, του Ος, του Φος, του Ζοφρ, που τα είχε παρατήσει στο κελάρι ο προηγούμενος ιδιοκτήτης. Θυμάσαι που σε είχε καλέσει η διευθύντρια του σχολείου, στην Οράνζ; Είχε βρει το κρυφό μου ημερολόγιο μουντζουρωμένο με σχόλια και κατη-

* Ο σταυρός της Λωρραίνης (παλαιότερα λεγόταν σταυρός του Ανζού) έχει διπλό οριζόντιο σκέλος. Στη γαλλική Αντίσταση συμβόλιζε τον αγώνα ενάντια στον ναζισμό και τα σύμβολά του. (Σ.τ.Μ.)

γορίες ενάντια στην υπεύθυνη μελέτης και σε ορισμένους καθηγητές, αλλά πάνω απ' όλα με διθυράμβους υπέρ του Ντε Γκωλ. «Η κόρη σας θα περάσει από πειθαρχικό συμβούλιο, καλύτερα να την πάρετε από το σχολείο» είχε πει εκείνη για να μας προστατέψει. Σου είχε αφήσει το ημερολόγιό μου. Εσύ πιθανότατα το διάβασες και ανακάλυψες ότι ήμουν ερωτευμένη μ' ένα αγόρι, το συναντούσα στο λεωφορείο που μας πήγαινε στην Μπολλέν μετά το σχολείο, εγώ του έδινα κάθε βδομάδα τα κουπόνια μου για το ψωμί και σε αντάλλαγμα εκείνος μου έλυνε τις ασκήσεις των μαθηματικών. Δεν ήταν Εβραίος. Μετά από αυτό επί δύο μήνες δε μου ξαναμίλησες. Είχαμε φτάσει στη φάση των καβγάδων, όπως κάνουν ένας πατέρας με τη δεκαπεντάχρονη κόρη του.

Τότε στο Ντρανσύ, ήξερες καλά πως διόλου δε μου ξέφευγε το σοβαρό σας ύφος, όταν μαζευόσταν στην αυλή, εσείς οι άντρες, ενωμένοι σ' έναν φίθυρο, σ' ένα κοινό προαίσθημα πως τα τρένα πήγαιναν προς την απέραντη Ανατολή και τους τόπους απ' όπου είχατε δραπετεύσει. Εγώ σου έλεγα: «Θα δουλεύουμε εκεί κάτω και θα συναντιόμαστε πάλι τις Κυριακές». Εσύ μου απαντούσες: «Εσύ μπορεί να ξαναγυρίσεις, γιατί είσαι νέα,

εγώ δε θα ξαναγυρίσω». Αυτή η προφητεία χαράχτηκε μέσα μου τόσο βίαια και τελεσίδικα, όσο κι ο αριθμός 78750 στον αριστερό μου πήχη, λίγες βδομάδες αργότερα.

Κι έγινε, παρά τη θέλησή μου, μια επικίνδυνη συντροφιά. Γαντζωνόμουν σ' αυτή μερικές φορές, αγαπούσα τις πρώτες της λέξεις, όταν μία μία εξαφανίζονταν οι φίλες μου, καθώς κι εκείνες που δεν ήταν φίλες μου. Και μετά την απόδιωχνα, μισούσα εκείνο το «εγώ δε θα ξαναγυρίσω» που σε κατάδικαζε, που μας χώριζε, θα 'λεγες πως αντάλλασσε τη ζωή σου με τη δική μου. Εγώ ήμουν ακόμα ζωντανή, εσύ;

Όσπου ήρθε εκείνη η μέρα που διασταυρωθήκαμε. Η ομάδα μου είχε πάει να σπάσει πέτρες, να σύρει τα βαγόνια και να σκάψει τάφρους στον καινούριο δρόμο προς το κρεματόριο νούμερο 5, προχωρούσαμε, όπως πάντα, σε πεντάδες, επιστρέφαμε στο στρατόπεδο, ήταν λίγο μετά τις έξι το απόγευμα. Το ξέρεις πως εκείνη η στιγμή δεν ανήκει μόνο σ' εμάς; Πως εμφανίζεται στις αναμνήσεις και στα βιβλία όσων επέζησαν από τότε; Γιατί όλα τα όνειρα για ξανανταμώματα ξεπήδησαν μέσ' από το στρατόπεδο του βιομηχανικού θανάτου, τα κορμιά όλων των δικών μας που ήταν ακόμα ζωντανοί

αναρίγησαν μόλις κοιταχτήκαμε, μόλις βγήκαμε από τη γραμμή μας και τρέξαμε ο ένας προς τον άλλον. Εγώ έπεσα στην αγκαλιά σου, έπεσα μ' όλο μου το είναι, η προφητεία σου ήταν λάθος, ήσουν ζωντανός. Θα μπορούσαν, με το που ήρθες, να σε κρίνουν ανίκανο για εργασία, ήσουν λίγο πάνω από σαράντα χρονών, μια άθλια βουβωνοκήλη σε υποχρέωνε να φοράς ζώνη, είχες μια μεγάλη ουλή στον αντίχειρα, που την κληρονόμησες από έναν τραυματισμό στο εργοστάσιο, κι όμως ήσουν ακόμα αρκετά δυνατός ώστε να είσαι σκλάβος τους, όπως κι εγώ. Ο ρόλος σου ήταν να ζήσεις, όχι να πεθάνεις, κι εγώ ήμουν τόσο ευτυχισμένη που σε ξανάβλεπα! Ξαναβρίσκαμε τις αισθήσεις μας, το άγγιγμα, το αγαπημένο σώμα, εκείνη η στιγμή έμελλε να μας κοστίσει ακριβά, όμως για λιγοστά, πολύτιμα δευτερόλεπτα, διέκοπτε το αμείλικτο σενάριο που είχε γραφτεί για τους δυο μας. Ένας Ες-Ες με χτύπησε, με φώναξε «πουτάνα», γιατί οι γυναίκες δεν έπρεπε να έρχονται σε επικοινωνία με τους άντρες. «Μα είναι η κόρη μου!» φώναζες εσύ, κρατώντας με ακόμα. Ο Σλόιμε και η αγαπημένη κορούλα του. Ήμασταν ζωντανοί και οι δυο. Ο συλλογισμός σου δεν έστεκε πια, η ηλικία δεν έπαιζε κανέναν ρόλο, καμιά λογική δεν υπήρχε μέσα στο

στρατόπεδο, το μόνο που μετρούσε ήταν η εμμονή τους με τα νούμερα, πέθαινες αμέσως ή λίγο αργότερα, δεν έβγαινες ποτέ από κει μέσα. Μόλις που πρόλαβα να σου δώσω το νούμερο του μπλοκ μου, «Είμαι στο 27B».

Λιποθύμησα από τα χτυπήματα, κι όταν ξαναβρήκα τις αισθήσεις μου, εσύ δεν ήσουν πια εκεί, εγώ όμως είχα στο χέρι μου μια ντομάτα κι ένα κρεμμύδι που είχες καταφέρει να μου περάσεις στα κρυφά –το γεύμα σου, χωρίς αμφιβολία– κι εγώ τα έκρυφα και τα δυο αμέσως. Πώς ήταν δυνατόν; Μια ντομάτα κι ένα κρεμμύδι. Αυτά τα δυο ζαρζαβατικά, κρυμμένα στον κόρφο μου, αποκαθιστούσαν τα πάντα, ήμουν πάλι το παιδί κι εσύ ήσουν ο πατέρας, ο προστάτης, ο τροφός, η σκιά του επιχειρηματία που έφτιαχνε πλεχτά στο εργοστάσιό του στο Νανσύ, η σκιά εκείνου του λίγο τρελού άντρα που αγόρασε για όλους μας έναν μικρό πύργο στον Νότο, στην Μπολλέν, και μια μέρα, με ύφος μυστηριώδες, με οδήγησες εκεί, μέσα σ' ένα μόνιππο, τρισευτυχισμένος με την έκπληξη που μου επιφύλασσες, και με ρώτησες: «Τι εύχεσαι περισσότερο στον κόσμο, Μαρσελίν;»

Την επόμενη μέρα, οι ομάδες εργασίας μας διασταυρώθηκαν πάλι. Όμως εμείς δεν τολμήσαμε να

σαλέψουμε. Σε είδα από μακριά. Ήσουν εκεί, τόσο κοντά μου, κάτισχνος μέσα σε μια ριγέ στολή που έπλεε πάνω σου, όμως, όπως πάντα μάγος, ο άνθρωπος που μ' έκανε να γουρλώνω τα μάτια από έκπληξη. Πού τα είχες ξετρυπώσει, το κρεμμύδι και την ντομάτα, που γλύκαναν το στομάχι το δικό μου και μιας φιλενάδας μου; Δεν είχαμε παρά λίγο ζεστό, καφετί νερό στο εγερτήριο το πρωί, από το οποίο φύλαγα ένα μέρος για να ψευτοπλένομαι, μια σούπα το μεσημέρι, μια μερίδα ψωμί το βράδυ και, μια φορά τη βδομάδα, άλλοτε μια ροδέλα από ένα γκρίζο ψευτολουκάνικο, μια κουταλιά του καφέ μαρμελάδα από παντζάρια ή ένα κομμάτι μαργαρίνη που μόλις έφτανε ν' αλείψεις δύο φέτες. Από πού είχες προμηθευτεί το χαρτί για να μου γράψεις; Δεν είχαμε τίποτα για να σκουπιζόμαστε στις τουαλέτες. Έσκιζα λίγο λίγο το βρόμικο αντρικό σάβρακο που μου είχαν πετάξει στα μούτρα όταν έφτασα εκεί, ενθουσιασμένη που το κόνταινα για να σκουπίζω τον πισινό μου, μ' έκανε να ντρέπομαι.

Δεν ξέρω πόσος χρόνος χωρίζει αυτές τις δυο στιγμές, αυτά τα δύο σημεία, τα τελευταία. Πολλοί μήνες, νομίζω. Ίσως και λιγότερο. Εσύ είχες συγχρατήσει το νούμερο του δικού μου μπλοκ, το

πρώτο στη σειρά που ήταν πιο κοντά στο κρεματόριο, εκεί μου διαβίβασες το μήνυμά σου. Δεν υπέγραψες Μπαμπάς. Αλλά με το όνομά σου, και μάλιστα στα γίντις, Σλόιμε, το οποίο στη Γαλλία είχε γίνει Σαλομόν. Επέστρεφες στη γενέτειρά σου που δεν περίμενε τους ναζί για να καταδιώξει τους Εβραίους, σίγουρα είχες ανάγκη να επιβεβαιώσεις την ταυτότητά σου, την εβραϊκότητά σου, μέσα σ' αυτό το σύμπαν όπου δεν ήμασταν παρά Stücke, κομμάτια. Ίσως είχες ξαναβρεί συγγενείς, ξαδέρφια από την Πολωνία στο στρατόπεδο, εκείνοι σε έλεγαν έτσι, Σλόιμε. Ακόμα και σήμερα, όταν ακούω τη λέξη μπαμπάς, πετάγομαι, εβδομήντα πέντε χρόνια αργότερα, ακόμα κι αν την προφέρει κάποιος που δεν τον γνωρίζω. Αυτή η λέξη βγήκε από τη ζωή μου τόσο νωρίς, που με πονάει, δεν μπορώ να την πω παρά μονάχα από μέσα μου, βαθιά, ούτε να την αρθρώσω. Και προπαντός δεν μπορώ να τη γράψω.

Μάλλον με ικέτευες να ζήσω, στο μήνυμά σου, ν' αντέξω. Είναι λέξεις κοινότοπες, υπαγορεύονται από το ένστικτο, είναι οι μόνες που μένουν στους λογικούς ανθρώπους που δε βλέπουν το αύριο μπροστά τους. Μάλλον χρησιμοποίησες αυτά τα ρήματα στην προστακτική. Όμως κι εγώ μάλλον

δεν πίστεψα αυτά που μου έγγραφες. Όχι όσο πίστεψα σε μια ντομάτα ή σ' ένα κρεμμύδι. Οι λέξεις μάς είχαν εγκαταλείψει. Πεινούσαμε. Η σφαγή είχε ξεκινήσει. Είχα ξεχάσει και της μαμάς το πρόσωπο. Έτσι, τι να πω, το σημείωμά σου ήταν μια απρόσμενη ζεστασιά, μια γερή δόση αγάπης, το διάβασα μονορούφι, σαν ένα μηχανήμα που πεινάει και διψάει. Κι έπειτα το έσβησα. Αν σκεφτόσουν πάρα πολύ, κατέληγες να νιώσεις την έλλειψη, η σκέψη σε κάνει ευάλωτο, ξυπνάει τις αναμνήσεις, εξασθενίζει και σκοτώνει. Στη ζωή, την πραγματική ζωή, ξεχνάς επίσης, αφήνεις να παρασυρθείς, επιλέγεις, εμπιστεύεσαι τα συναισθήματα. Εκεί κάτω, συμβαίνει το αντίθετο, χάνεις πρώτα πρώτα τα σημεία αναφοράς της αγάπης και της ευαισθησίας. Παγώνεις μέσα σου για να μην πεθάνεις. Εκεί κάτω, ξέρεις καλά, πώς συνθλίβεται το πνεύμα, πώς το μέλλον διαρκεί πέντε λεπτά, πώς χάνεις τη συναίσθηση του εαυτού σου.

Δε σε καλούσα ποτέ σε βοήθεια. Κι όταν σκεφτόμουν εσένα, σ' έβλεπα συντροφιά με τον μικρούλη τετράχρονο αδελφό μου, δε θυμόμουν πια το όνομά του. Μισέλ. Δε σ' άφηνε στιγμή πριν από τη σύλληψή μας, όπου κι αν πήγαινες, ήταν στην αγκαλιά σου, ή στα πόδια σου, το χέρι του στο δι-

κό σου, λες και φοβόταν μη σε χάσει. Ίσως να 'κρυβα κάτι από τον εαυτό μέσα στο μικροσκοπικό του κορμάκι. Ήταν ένας άλλος τρόπος να σου ζητήσω βοήθεια. Ήμουν η αγαπημένη κορούλα σου. Όπως είναι κανείς ακόμα στα δεκαπέντε του χρόνια. Όπως είναι σε όλες τις ηλικίες. Είχα πολύ λίγο χρόνο ν' αποθηκεύσω όσο γινόταν περισσότερα στοιχεία δικά σου.

Τα έβλεπα τα παιδιά, από το μπλοκ, που βάδιζαν στο μονοπάτι για τους θαλάμους αερίων. Θυμάμαι μια μικρούλα, κολλημένη πάνω στην κούκλα της. Είχε ένα βλέμμα χαμένο. Πίσω της, πιθανότατα μήνες τρόμου και κυνηγητού. Μόλις την είχαν χωρίσει από τους γονείς της, σε λίγο θα της άρπαζαν τα ρούχα. Ήδη έμοιαζε με την ασάλευτη κούκλα της. Την κοίταζα. Ήξερα τι πανδαιμόνιο και τι αγωνία επικρατούσε μες στο κεφάλι ενός μικρού κοριτσιού, πόση αποφασιστικότητα στην παλάμη του χεριού της που έσφιγγε την κούκλα, δεν ήταν πολύ μακριά, κι εγώ λίγα χρόνια πριν πήγαινα με μια βαλίτσα, μ' ένα κουκλάκι μέσα, και μ' ένα κουτάκι για δολώματα.

Μάλλον μου έλεγες σ' εκείνο το γράμμα πως ήσουν ακόμα εκεί, όχι πολύ μακριά. Και μου έδινες την υπόσχεση πως πλησίαζε το τέλος του πολέμου,

καθώς κι η απελευθέρωσή μας. Πότε ήταν, εκείνο το γράμμα; Το καλοκαίρι του '44; Λίγο πιο αργά ίσως; Γνωρίζαμε τις αποβάσεις και τις μάχες. Οι καινούριες έρχονταν στο στρατόπεδο με τα τελευταία τρένα. Κάθε φορά, μία από μας έκανε απόπειρα να χωθεί στο Lager A, ανάμεσα στις νεοφερμένες που ήταν ακόμα σε καραντίνα, μην ξέροντας αν θα κατέληγαν στον θάλαμο των αερίων ή στα καταναστασιακά έργα. Αναζητούσαμε γνώριμα πρόσωπα μέσα εκεί. Επιστρέψαμε πάντα με πληροφορίες. Έτσι μάθαμε πως το Παρίσι είχε απελευθερωθεί, πως τα στρατεύματα του στρατηγού Λεκλέρκ είχαν παρελάσει στα Ηλύσια Πεδία και την επομένη είχαμε τραγουδήσει ψιθυριστά, α καπέλα, τη *Μασσαλιώτιδα* περνώντας μπροστά από την ορχήστρα που έπαιζε πρωί και βράδυ στρατιωτικά εμβλήματα κι άλλα κλασικά κομμάτια για την αναχώρηση και την επιστροφή των ομάδων εργασίας. Όμως αυτό δεν ήταν παρά ένα επεισόδιο, ειδήσεις από έναν κόσμο όπου εμείς δεν υπήρχαμε πια. Δεν είχαμε οριστικά γλιτώσει από τον θάλαμο των αερίων. Όλα παίζονταν ακόμα. Δε ζούσαμε πια παρά μόνο το παρόν, τα επόμενα λεπτά της ώρας. Τίποτα πια δεν μπορούσε να ζωντανέψει την ελπίδα. Ήταν νεκρή.